

هنر سنتی طراحی گره

مریم شریفی اوردکلو، دبیر هنر منطقه ۱۶ تهران

چکیده

امروزه اهمیت هنر بر عموم مردم و به خصوص جامعه فرهیخته فرهنگی تا اندازه‌ای بارز و نمایان شده است. اگر هنر در جایگاه اصلی خود قرار بگیرد، باعث افزایش خلاقیت و رشد همه‌جانبه فراگیرندگان خواهد شد. «طراحی گره» درسی است که در اکثر رشته‌های هنری، نظیر میناکاری، آینه‌کاری، گچ‌بری، منبت‌کاری و... کاربرد دارد و در بازدید از مکان‌های تاریخی نیز چشم هر بیننده‌ای را بی‌آنکه علمی در مورد گره داشته باشند، نوازش می‌دهد. هدف از یادگیری این هنر افزایش تمرکز فراگیرندگان در اجرای طراحی گره و نیز درک اهمیت و جایگاه هنر در اسلام به‌عنوان وسیله‌ای برای میل به کمال است. این مقاله با رویکرد درس پژوهی و با استفاده از منابع مختلف اعم از انسانی و کتابخانه‌ای، به بررسی کاربرد نوآورانه هنر سنتی طراحی گره در زندگی پرداخته است. امید است نتایج عملی و عینی این پژوهش در زمره یادگارهای ماندگار در عرصه علم و فرهنگ قرار گیرد.

کلیدواژه‌ها: طراحی گره، هنرهای سنتی، آموزش هنر، فرهنگ اسلامی

مقدمه

ما همه به این امر مهم واقف هستیم که هنر باعث بالا بردن انگیزه و خلاقیت می‌شود و اجرای مطلوب آن، اثر بسزایی در ارتقای روحی و جسمی آدمیان دارد. فراگیری مطلوب هنر باعث ارتقای سطح دید و احترام فراگیرندگان به طرح‌های سنتی می‌شود و این امر گامی است در جهت حفظ و گسترش آثار هنرمندان پیشین ایران زمین. سعدی شیرازی در باب هفتم گلستان «در تأثیر تربیت» می‌گوید: «هنر آموزید که هنر چشمه زاینده است و دولت پاینده. اگر هنرمند از دولت بیفتد غم نباشد که هنر در نفس خود دولت است. هر جا رود قدر بیند و در صدر نشیند و بی‌هنر لقمه چیند و سختی بیند.»

طراحی گره نمونه عملی تلفیق دو درس ریاضی و هنر است و دقت و دست‌ورزی و مهارت استفاده از چند حس به‌طور هم‌زمان در آن شکل می‌گیرد.

اجرای تدریس

کلاس درس هنر؛ کلاس هوشمند با یک لپ‌تاپ روی میز دبیر است و تخته هوشمند کلاس روشن و آماده است. دانش‌آموزان گروه‌بندی شده‌اند و چهار گروه چهار تا پنج نفره به نام‌های گل رز، شقایق، آفتابگردان و... تشکیل داده‌اند. تدریس توسط دبیر به مدت ۳۵ دقیقه انجام می‌گیرد. در ابتدای کلاس دبیر به دانش‌آموزان سلام می‌دهد. پس از پاسخ‌گویی دانش‌آموزان، آیاتی از قرآن مجید توسط یکی از آن‌ها تلاوت می‌شود و سایرین

کلمه به کلمه او را همراهی می‌کنند. پس از پایان تلاوت قرآن معنی آیات توسط همان دانش‌آموز بیان می‌شود. دبیر با کلام «بسم... الرحمن الرحیم» تدریس را آغاز می‌کند. با حضور و غیاب چشمی گروه‌های دانش‌آموزان متوجه می‌شود که غایبی ندارد و به این نکته اشاره می‌کند که خدا را شکر در گروه‌ها کسی غایب نیست. سپس بیان می‌کند که کارهای جلسه پیشین دانش‌آموزان را دیده است. آن‌گاه اسامی آن‌هایی را که شایسته دریافت کارت امتیاز هستند، می‌خواند. بعد کارت‌ها را به یکی از دانش‌آموزان می‌دهد تا پس از جدا کردن آن‌ها از روی برگه A۴ به دانش‌آموزان مذکور بدهد. دبیر و همه دانش‌آموزان، آن‌هایی را

مشخصات کلی	نام کتاب: فرهنگ و هنر، دوره تحصیلی: متوسطه ۱، پایه: هفتم، موضوع تدریس: طراحی گره، شهر: تهران، منطقه: ۱۶، مدرسه: سمیه، تاریخ اجرا: ۱۳/۱۲/۹۲، زمان تدریس: ۳۵ دقیقه، تعداد دانش آموزان: ۲۳ نفر، تهیه کننده: مریم شریفی
اهداف درس	هدف کلی: آشنایی دانش آموزان با طراحی گره اهداف جزئی: پس از پایان تدریس انتظار می رود دانش آموز بتواند: ۱. مفهوم گره را درک کند. ۲. گره‌ها را در آثار هنری ایران تشخیص دهد. ۳. مفهوم «واگیره» را درک کند. ۴. واگیره‌ها را در آثار هنری ایران بازشناسی کند. ۵. تفاوت بین گره‌ها و واگیره‌ها را تشخیص دهد. ۶. به میراث فرهنگی- هنری خود علاقه داشته باشد و به آن احترام بگذارد. ۷. با استفاده مناسب از حواس مختلف، قدرت مشاهده را در خود تقویت کند. اهداف رفتاری: انتظار می رود دانش آموز در پایان تدریس: حیطه شناختی: ۱. مفهوم گره را بیان کند. (دانش) ۲. مفهوم «واگیره» را بیان کند. (دانش) ۳. کاربرد «گره» را در رشته‌های گوناگون هنری بیان کند. (کاربرد) ۴. «گره‌ها» و «واگیره‌ها» را از سایر طرح‌های هنری جدا کند. (تجزیه و تحلیل) ۵. با استفاده از اشکال هندسی یک «گره» طراحی کند. (ترکیب) حیطه عاطفی و نگرشی: ۱. به مطالب ارائه شده با علاقه دقت می کند. (دریافت) ۲. به طراحی گره و سؤالات مطرح شده اهمیت می دهد. (ارزش گذاری) ۳. به طور خودجوش در فعالیت‌های گروهی و طراحی و رنگ آمیزی گره‌ها، همکاری می کند. (تبلور) حیطه مهارتی: ۱. با راهنمایی دبیر، گره رسم می کند. (تقلید) ۲. به تنهایی و بدون کمک دبیر، گره‌ها را در طرح‌های هنری پیدا می کند. (اجرای مستقل)
فضای آموزشی و نحوه گروه بندی	فضای آموزشی کلاس و درس مجهز به رایانه و تخته هوشمند است. گروه‌ها به صورت ۴ یا ۵ نفره با نظردبیر و با همکاری خود دانش آموزان مشخص شده اند. در هر گروه حداقل ۱ نفر مهارت بیشتری در درس هنر دارد که سرگروه محسوب می شود. اسامی سرگروه‌ها: گل رز، گل آفتابگردان، گل محمدی، گل لاله
روش تدریس	روش تدریس تلفیقی و شامل پرسش و پاسخ و سخنرانی است. الگوی تدریس: پیش سازمان دهنده (عادت به تفکر دقیق و علاقه مندی به کاوشگری از تأثیرات مهم این الگوست.)
رفتار ورودی	از دانش آموزان انتظار می رود که با مفهوم طراحی سنتی آشنا باشد. مهارت استفاده از اشکال هندسی را برای طراحی نقش‌های هندسی داشته باشد.
مراحل	فرایند تدریس
اقدامات و فعالیت‌های پیش از تدریس	برقراری ارتباط: ورود به کلاس با تبسم، سلام و احوال پرسی، حضور و غیاب چشمی (با نگاه کردن به دانش آموزان)، بررسی وضعیت کلاس از لحاظ نور، سکوت و ... بیان مناسبت، قرائت قرآن، بررسی تکالیف جلسه قبل و توزیع برگه‌های مربع شکل سفید توسط دبیر، اهدای کارت امتیاز به اعضای گروه آفتابگردان (به دلیل اینکه بهترین کار گروهی را در جلسه قبل داشتند.)
اقدامات و فعالیت‌های حین تدریس	● ارائه پیش سازمان دهنده ارزشیابی تشخیصی: دبیر از دانش آموزان می پرسد هنرمندان از چه چیزهایی برای طرح‌های خودشان الهام می گرفتند. دانش آموزان پاسخ می دهند: گل‌ها، خورشید، درختان، پرندگان و حیوانات. دبیر در ادامه با همراهی دانش آموزان پاسخ‌ها را تکمیل می کند. ایجاد انگیزه: ۱. ارائه نمونه‌های عینی آماده شده توسط دانش آموزان برای استفاده در درس ۲. نمایش تصویرهای کتاب با استفاده از تخته هوشمند در ارتباط با درس ۳. تهیه و نمایش تعدادی اسلاید در زمینه تدریس مورد نظر توسط دبیر ● ارائه مطالب تکلیف کلاس: ۱. انجام تکلیف کلاسی توسط دانش آموزان، مرحله به مرحله و هماهنگ با دبیر تا انتهای کار ۲. انتخاب و نمایش کارهای خوب در کلاس به دانش آموزان برای رقابت بیشتر ۳. تشویق دانش آموزان ساعی با ارائه کار برتر و نصب آن‌ها در تابلوی کلاس ۴. نمایش فیلم کوتاه در ارتباط با درس ● استحکام بخشیدن به ساخت شناختی تکلیف منزل: ۱. جمع آوری نمونه‌های متفاوت در ارتباط با درس به صورت عکس، اسلاید، فیلم توسط دانش آموزان و ارسال به ایمیل دبیر ۲. انجام یک گره و واگیره جدید برای جلسه آینده

سنتی همچنان ادامه دارد و بعضی از افراد دوست دارند حتی خانه‌هایشان را با طرح‌های سنتی تزئین کنند.»

دبیر در ادامه می‌گوید: «قرار بود نمونه‌هایی بیاورید، آیا کسی آورده است؟»

یکی از دانش‌آموزان لباسی را ارائه می‌دهد که دبیر از کل کلاس می‌خواهد که بگویند چه طرحی روی این لباس تکرار شده است؟

دانش‌آموزان در پاسخ می‌گویند: «گره»

دبیر توضیح می‌دهد که از تکرار نقش گره طرحی زیبا به وجود آمده است و از دانش‌آموزان می‌خواهد که نمونه دیگری ارائه بدهند. یکی از دانش‌آموزان یک روسری به دبیر می‌دهد که طرح گل روی آن تکرار شده است. در نمونه دانش‌آموز دیگری طرح ترنج تکرار شده است.

دبیر کتاب الکترونیک هنر را باز می‌کند و روی صفحه‌ای کلیک می‌کند. سپس یکی از دانش‌آموزان مطلب کتاب را از روی صفحه هوشمند می‌خواند. کتاب «واگیره» را توضیح می‌دهد. بعد به دانش‌آموزان نشان می‌دهد تا گره و واگیره را بیشتر تشخیص دهند.

دبیر برای تفهیم بیشتر درس گره و واگیره (صفحه ۸۰ کتاب درسی) از دانش‌آموزان سؤالاتی می‌کند و آن‌ها به دقت پاسخ می‌دهند. دبیر می‌گوید: «حالا می‌خواهیم ببینیم چگونه می‌توانیم یک گره طراحی کنیم.»

دبیر ادامه می‌دهد که در میناکاری، گچ‌بری، آینه‌کاری، کاشی‌کاری و در اکثر رشته‌های هنری گره کاربرد دارد. از تکرار گره نقش‌های زیبایی پدید می‌آوردیم. قبل از این هم که طراحی گره را انجام نمی‌دادیم، از تکرار نقش‌ها، طرح‌های زیبایی به وجود می‌آمد.

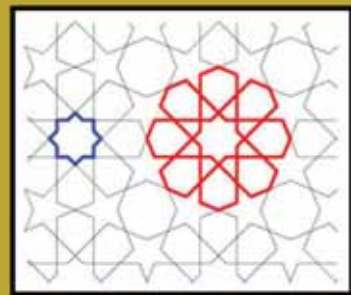
دبیر از دانش‌آموزان می‌پرسد: «هنرمندان قدیمی از چه چیزهایی الهام می‌گرفتند؟»

در این پرسش و پاسخ کل دانش‌آموزان حضور فعال دارند و پاسخ می‌دهند: از کوه‌ها، درختان، حیوانات و سنگ‌ها. دبیر پاسخ دانش‌آموزان را تکمیل می‌کند و می‌گوید: «هنرمندان به محیط اطراف دقت می‌کردند و شکل گل‌ها، حیوانات، درختان و... را می‌دیدند. سپس این شکل‌ها را ساده می‌کردند و طرح ساده شده را روی وسایل، ظروف، گلیم و... پیاده می‌کردند. در موزه ایران باستان نیز نمونه‌هایی از این ظروف دیده می‌شود. امروزه استقبال از طرح‌های

که کارت امتیاز دریافت کرده‌اند، تشویق می‌کنند. دبیر توضیح می‌دهد انسان‌هایی موفق هستند که در کارهایشان نظم داشته باشند. درس هنر هم نمونه کاملی از نظم است. همان‌طور که در درس طراحی گره این نظم را می‌بینیم. سپس با نمایش اسلاید، توجه دانش‌آموزان را به طراحی گره جلب می‌کند. در اولین اسلاید شکلی قرمز رنگ شبیه گره زدن معمولی نمایش داده می‌شود. دبیر از دانش‌آموزان می‌پرسد: «آیا منظور از طراحی گره، این گره است؟» (تصویر ۱)

دانش‌آموزان به اتفاق پاسخ می‌دهند: «خیر!» دبیر جواب آن‌ها را تأیید می‌کند و می‌گوید: «اسم این درس طراحی گره است، ولی نه گره نمایش داده شده.» بعد نمونه‌های واقعی گره را در طرح‌های هنری روی تخته هوشمند به دانش‌آموزان نشان می‌دهد و با قرار گرفتن جلوی تابلوی کلاس، انواع گره‌های کوچک و بزرگ را در طرح‌ها و آثار هنری با انگشت نشان می‌دهد (تصویر ۲).

ضمن نمایش اسلایدهای دیگر دبیر توضیح می‌دهد که گره‌ها فقط زیبایی ندارند، بلکه در معماری گذشته و نیز معماری امروزی جنبه کاربردی دارند.

برگه‌های مربعی شکل سفید بین شما توزیع می‌شود. برگه‌ها که به دست شما رسید، قدم به قدم کارها را با من انجام دهید. قبل از اینکه برگه‌ها را تا کنیم، نکته‌ای را باید یادآوری کنم. اندازه مربع مهم نیست، کوچک یا بزرگی آن فقط در اندازه طرح گره اثر می‌گذارد.»

در این لحظه دبیر کارت‌های امتیازی را که نام دانش‌آموزان گروه آفتابگردان به خاطر ارائه بهترین کارگروهی روی آن‌ها نوشته شده است، به سرگروهشان می‌دهد که بعد بین اعضای گروه خود پخش کند.

دبیر تدریس را این گونه ادامه می‌دهد: «حالا برگه‌ها را بالا بیاورید. این چه شکل هندسی دارد؟»

دانش‌آموزان پاسخ می‌دهند: «مربع!»

- این شکل چند محور تقارن دارد؟
- چهار محور تقارن.

- خطی در شکل هست که اگر شکل را از روی این خط تا کنیم، دو طرف شکل روی هم منطبق می‌شود؛ به طوری که نه شکل کم می‌آید و نه زیاد. مربع چهار محور تقارن دارد. ما روی این خطوط خط تا می‌اندازیم. می‌بینیم که دو قطر و دو محور برهم عمودند. با این کار مربع به چند قسمت مساوی تقسیم می‌شود؟
- هشت تا.

- حالا برگه‌های مربعی را از وسط تا کنید و بعد دوباره یک تای دیگر از وسط بزنید، به طوری که شکل مربع پیدا کند. در مرحله بعد آن را طوری تا کنید که به شکل مثلث در بیاید. در اینجا یک مرکز پدید می‌آید. حالا روی این برگه مثلثی شکل با مداد B 6 از مرکز به سمت خارج آن طرحی دلخواه بزنید. هر شکل دلخواه هندسی که دوست دارید بکشید. از خطوط شکسته هم می‌توانید استفاده کنید.

حالا می‌خواهیم روی صفحه‌ای که طرح را کشیده‌اید، عمل چاپ را تکرار کنیم. برگه را باز می‌کنیم و با پشت مداد روی صفحه فشار می‌آوریم تا سایه

تصویرمان به قسمت بعدی منتقل شود. سایه یکی از هشت قسمت طرح را ایجاد و سپس سایه را پررنگ کنید و بار دیگر همین روش را در قسمت‌های بعدی ادامه دهید تا طرح گره تکمیل شود (مانند تصویر ۶).

ضمن انجام فعالیت دبیر بر کار دانش‌آموزان نظارت دارد و به آن‌ها در اجرای طرحشان کمک می‌کند. دبیر توضیح می‌دهد: «تای شما خیلی مهم است. آن قسمتی که خط می‌اندازید باید طوری باشد که خط تقارن شما جابه‌جا نشود تا شکلتان دقیق در بیاید.» دبیر خود نیز همراه دانش‌آموزان یک نمونه کار را انجام می‌دهد. سپس از کسانی که تمام مراحل کارشان انجام شده است می‌خواهد که رنگ‌آمیزی را شروع کنند.

در این مرحله، دبیر کار یکی از دانش‌آموزان را به صورت الگو به سایرین نشان می‌دهد و می‌گوید که تمیز، دقیق و مرتب است و در هر چهار قسمت خط تقارن به طور کامل تکرار شده است. حالا می‌توانید به سلیقه خود برای زیبایی بیشتر، طرحتان را رنگ‌آمیزی کنید. سپس توضیح می‌دهد از رنگ‌هایی استفاده کنند که با هم هماهنگی داشته باشند و وحدتی بین آن‌ها دیده شود.

دبیر گلدان روی میز خود را که نمونه عینی درس است، برمی‌دارد، به دانش‌آموزان نشان می‌دهد و می‌گوید: «به این گلدان توجه کنید. در تک تک

گره‌ها و واگیره‌ها، گردش چشم شما رنگ آبی را همه‌جا می‌بیند؛ حتی در سرمه‌ای‌هایی که برای خط و مرز شکل استفاده شده‌اند. در نتیجه این کار خوب و چشم‌نواز شده است.»

دبیر می‌گوید: «شما می‌توانید در انتها دورگیری کارهایتان را نیز با مداد رنگی انجام دهید تا رنگ سیاه در آن‌ها دیده نشود.»

او کارهای خوب تعدادی از دانش‌آموزان را به دیگران نشان می‌دهد و سپس شروع به جمع‌آوری بهترین آثار می‌کند تا یکی از سرگروه‌ها آن‌ها را روی تابلوی کلاس نصب کند. بعد هم کارت امتیاز این افراد را آماده می‌کند.

دبیر توضیح می‌دهد که رنگ‌های شاد طراحی‌ها را شاداب می‌کنند و می‌افزاید: «خیلی گره‌های قشنگی طراحی کرده‌اید. رنگ‌ها شاد و قشنگ و طرح‌ها زیبا هستند. حالا همه با هم فیلمی درباره گره می‌بینیم اگر کاری هنوز تمام نشده، آن را در منزل تکمیل کنید.»

فیلم توسط صداوسیما مرکز اصفهان در مورد گره چینی ساخته شده بود. موسیقی متن و توضیحات جالب و تکمیلی برای درس داشت. پس از پایان فیلم دبیر می‌گوید: پس متوجه شدید که گره در تمام هنرهای قدیمی به کار می‌رفته و امروزه نیز از آن استفاده می‌شود. برای جلسه آینده تمامی گروه‌ها از همین امروز از مدرسه تا خانه یا در منزلتان از تصویرها یا نقش‌های هندسی که گره دارند، عکس بگیرند و سر کلاس بیاورند.

یک گره جدید دیگر هم به جز این گره‌هایی که امروز انجام دادید، طراحی کنید و به کلاس بیاورید. علاوه بر این، به دلخواه روی کاغذ شطرنجی ستاره هشت پر بکشید و از تکرار آن طرح سنتی پدید آورید.»

کلاس با ذکر یک صلوات به صورت دسته‌جمعی به پایان می‌رسد.

نمونه‌هایی از آثار خلاقانه طراحی گره دانش‌آموزان در نقاشی و هنرهای دستی

به والدین

● امکان فعالیت هنری را در خانه و مدرسه برای فرزندان خویش مهیا کنید.
● آن‌ها را به انجام فعالیت‌های هنری، خلاقانه و زیبا تشویق کنید.
● ضمن کشف استعداد هنری فرزندان، آن‌ها را تشویق کنید که خود نیز به پرورش استعدادشان بپردازند. هرگز استعداد‌های هنری فرزندان خود را سرکوب نکنید؛ چرا که پرورش یک فرزند همه‌جانبه و توانمند هدف آموزش است. «غنا، پویایی و بقای هر فرهنگ و تمدنی به خلاقیت مردمان آن بستگی دارد و این واقعیت را تاریخ بارها به اثبات رسانده است.» (سلیمانی، ۱۳۸۷: ۹)

پیشنهادها و توصیه‌ها

به معلمان

● به فراگیرندگان برای اجرای کار، طراحی و رنگ‌آمیزی در کلاس فرصت بدهید.
● هنگام کار با فراگیرندگان مثبت‌نگر باشید. «مثبت‌نگری، فرایندی عمدی و انتخابی است.» (وینسنت پیل، ۱۳۸۸: ۱۸)
● با بیانی فصیح طراحی گره را بیان کنید و با در نظر گرفتن صفحه شطرنجی بزرگ فرصت طراحی یک گره را برای فراگیرندگان فراهم آورید.
● برای درس هنر مانند تمام درس‌های دیگر اهمیت قائل شوید. چرا که فرصتی مناسب برای پرورش خلاقیت در فراگیرندگان است.
● «خلاقیت به معنای نو دیدن مظاهر جهان و نوآوری در عرصه مخلوقات عالم و توانمندی گسترده آدمیان است.» (سلیمانی، ۱۳۸۷: ۸)
● «یکی از هدف‌های آموزش فراگیرندگان این است که مغزی پویا و هوشیار به‌دست آورند تا زندگی را بهتر درک و مدیریت کنند.» (شاوولان، ۱۳۸۸: ۱۷)

منابع

۱. رئیس زاده، مهناز و مفید، حسین. احیای هنرهای از یاد رفته. به روایت: استادحسین لرزاده. نشر: مولی. چاپ سوم، ۱۳۸۹.
۲. سادنی، علی. اصول، روش‌ها و مراحل پژوهش در عمل - همراه با چهل تجربه آموزشی و تربیتی. نشر شلاک- چاپ اول، ۱۳۹۰.
۳. روبرو، کریستین و شاوولان، دومینگ. از تمامی ظرفیت مغز خود استفاده کنید. ترجمه محمد راد. نسل نواندیش. چاپ دوم، ۱۳۸۸.
۴. نقیه، مجید. ظرافت‌های معلمی - ۶۰۰ نکته کاربردی برای معلمان و دبیران. چاپ هشتم، تهران، ۱۳۸۶.
۵. سلیمانی، افشین. کلاس خلاقیت - تمرین‌ها و روش‌های عملی پرورش خلاقیت برای معلمان و مربیان. آرین. چاپ چهارم، ۱۳۸۷.
۶. وینسنت پیل، نورمن. نتایج شگفت‌انگیز تفکر مثبت. ترجمه امیر بهنام. نسل نواندیش. چاپ دوم، ۱۳۸۸.
۷. بوزجانی، ابوالوفا محمدین محمد. هندسه ایرانی، کاربرد هندسه در عمل. ترجمه سید علیرضا جذبی. چاپ سوم، تهران، ۱۳۸۵.
۸. هراتی، محمدمهدی و اسماعیل رضا محمدی. هنر نگارگری ۱ و ۲. شرکت چاپ و نشر کتاب‌های درسی ایران. چاپ سوم، ۱۳۷۹.
۹. بلانچارد، کن. هیچ‌یک از ما باهوش‌تر از همه ما نیست - پنج جادویی. ترجمه مهدی سوری و علی محمد گوگردی. چاپ اول، ۱۳۸۱
۱۰. سایت سازمان دانش‌آموزی شهرستان روانسر (sdargo.blogfa.com)